

Sâbûnî'nin "Safvetü't-Tefâsîr" Adlı Tefsirinde Beyân İlmi Uygulamaları*

Cemal Sandıkçı**

Öz

Bu çalışmanın amacı klasik ve güvenilir tefsirlerlerden özet bilgileri bir araya getirerek, günümüz okuyucusuna sunmayı amaçlayan Muhammed Ali Sâbûnî'nin Safvetü't tefsiri adlı tefsirindeki beyân ilmine dair yorumlarını tespit etmektir. Bu çalışma tefsirdeki beyân ilmine dair müfessirin yorumlarını ihtiva etmektedir. Belâgat, düşüncelerin sözlü veya yazılı olarak, muhatabın konumuna, zaman ve mekân şartlarına uygun biçimde etkili ve estetik bir tarzda ifade edilmesidir. Bu disiplinin alt dallarından biri olan beyân ilmi, bir anlamın farklı lafız ve anlatım yöntemleriyle ifade edilmesini konu edinir. Arapça'da "b-y-n" kökünden türeyen "beyân" kelimesi, sözlükte "açık olmak", "ortaya çıkmak" ve "bir şeyi açıklığa kavuşturmak" anlamlarına gelmektedir. Terim anlamıyla beyân ilmi, bir ifadenin muhatap tarafından doğru ve kolay anlaşılmasını engelleyen unsurları ortadan kaldırarak, anlamın açık ve net bir biçimde aktarılmasını sağlamayı amaçlar. Bu yönüyle beyân, hem iletişimin etkinliğini artırmakta hem de dilin estetik boyutunu ortaya koyan önemli bir belâgat disiplini olarak öne çıkmaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Safvetü't-Tefâsîr" adlı tefsirinde, Kur'ân âyetlerindeki belâgat unsurlarına geniş bir yer verilmiştir. Bu eser, beyân ilminin alt dalları olan teşbih, istiare, kinaye ve mecaz gibi sanatlarla dair Kur'ân âyetlerinden örnekler sunar. Çalışmamızda her bir edebi sanatla ilgili beş âyet örneği incelenmiş ve müfessirin bu konulardaki yorumlarına yer verilmiştir. Bu sayede, Sâbûnî'nin tefsirinde belâgat ve beyân ilmine dair sistematik bir inceleme yapılmış ve eserin bu alandaki katkıları ortaya konulmuştur. Bu eserde, Kur'ân'ın edebi yönü detaylı bir şekilde ele alınmış ve beyân ilminin uygulamaları gösterilmiştir. Bu yaklaşım, eserin diğer tefsirlerden farklı olarak, belâgat ilmiyle desteklenmiş ve Kur'ân'ın edebi boyutunu anlamada mütevazı bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Kur'ân, Safvetü't-Tefâsîr, Belâgat, Beyân.

* Bu çalışma Prof. Dr. Yaşar Kurt danışmanlığında 01.09.2015 tarihinde tamamladığımız "Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Safvetü't-Tefâsîr adlı Tefsirinin Belâgat Yönü" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye, 2015). / This study is based on the doctoral dissertation entitled 'Muhammad 'Alî al-Şâbûnî and the Rhetorical Aspects of His Tafsîr Şafwat al-Tafâsîr, which was completed under the supervision of Prof. Dr. Yaşar Kurt on September 1, 2015. The dissertation was submitted to Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey, 2015..

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

e-mail: cemalsandikci@odu.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5767-1161>

Atıf/Citation: Sandıkçı, Cemal. "Sâbûnî'nin "Safvetü't-Tefâsîr" Adlı Tefsirinde Beyân İlmi Uygulamaları". *BAiD* 21 (Haziran 2025), 53-78.

Applications of the Science of Statement in Sâbüni's Commentary Called "Şafwat al-Tafâsîr"

Abstract

The aim of this study is to identify the rhetorical interpretations related to the science of bayân (elocution) in *Safwat al-Tafâsîr*, a Qur'anic exegesis written by Muḥammad 'Alî al-Şâbüni, who seeks to present the essence of classical and reliable tafsirs to modern readers in a concise and accessible form. The study focuses on the author's reflections on bayân, one of the subfields of Arabic rhetoric (balâgha), which is defined as the art of conveying thoughts orally or in writing in an effective and aesthetically pleasing manner, appropriate to the context of the audience, time, and place. Bayân particularly addresses how a single meaning can be expressed using various verbal formulations and stylistic devices. The term bayân, derived from the Arabic root "b-y-n", lexically connotes clarity, explanation, and elucidation. In rhetorical terminology, it refers to eliminating factors that hinder comprehension and ensuring clarity in communication, thus enhancing both understanding and stylistic beauty. In *Safwat al-Tafâsîr*, al-Şâbüni gives considerable attention to rhetorical elements in Qur'anic verses. The work presents examples of rhetorical devices from the Qur'an, including tashbîh (simile), isti'ârah (metaphor), kinâyah (metonymy), and majâz (figurative language), which are integral components of bayân. This study analyzes five verse examples for each of these rhetorical figures, along with the author's commentary, thereby offering a systematic examination of bayân within the tafsir. Through this analysis, the contribution of al-Şâbüni's work to the understanding of Qur'anic eloquence is highlighted. His approach underscores the literary dimension of the Qur'an, distinguishing his tafsir through a stylistic method that enriches interpretation with rhetorical insight. As such, this study demonstrates how al-Şâbüni's work modestly contributes to understanding the Qur'an's literary excellence.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Quran, Şafwat al-Tafâsîr, Rhetoric, Beyân.

Giriş

Belâgat بَلَاغَة fiilinden türemiş olup "bir sözün fasih ve açık olması" anlamına gelir. Terim anlamı ise bir sözün yer ve zamana uygun olarak izhâr edilmesi demektir. Belâgat yerinde söz söyleme kurallarını inceler. Belâgat, beyân, meânî ve bedî olmak üzere üç bölüme ayrılır. Beyân bir düşüncüyü farklı söz ve usûllerle söylemenin kurallarını ele alan bir ilimdir. Teşbîh, kinâye, mecâz ve istiare olmak üzere dört bölümden oluşur. Meânî bir sözün muktezâ-yı hâl (durum ve yer)'e göre sayılabilemesinin kendisi vasıtasıyla bilinebilen bir ilimdir. Bedî ise muktezâ-yı hâl'e uygun olan sözlerin aynı zamanda bir ahenk içerisinde söylenmesinin usûl ve kurallarını inceleyen bir ilimdir.

Belâgat ilmi evvelâ Aristo (M.Ö.384-322) tarafından poetika (şiir) ve Retorika (hitabet) adındaki iki eserinde ele alınmıştır.¹ İslâmî dönemde belâgat tarihinin, Kur'an-ı Kerim'in inmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'i edebi açıdan keşfetmek için de Belâgat ilmi sanatlarına vakıf olmak gerekmektedir.² Kuran ayetlerinin anlaşılmasında nasıl ki Lugat, sarf, nahiv gibi ilimlerin

¹ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 18.

² Bolelli, *Belâgat Tarihi*, 18.

bilinmesine ihtiyaç varsa, aynı şekilde ondaki edebi nitelikleri anlayabilmek için de belagat ilmine ihtiyaç vardır.

Çalışmanızda, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Safvetü't-Tefâsir" adlı tefsirinde beyân ilmini oluşturan teşbih, istiare, mecaz ve kinaye gibi edebi sanatları detaylı bir şekilde incelemeyi hedefliyoruz. Bu sanatların tefsirdeki kullanım sıklığını ve müfessirin bu konulardaki yaklaşımını tespit etmek, Kur'an'ın edebi yönünü anlamada önemli bir katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde Sâbûnî'nin beyân ilmini ayetlerle nasıl örneklendirdiğini ve bu örneklerin tefsirde nasıl yer aldığını tespit etmek, eserin derinlemesine anlaşılmasına imkân verecektir.

Bu tür bir inceleme aynı zamanda okuyucuların Kur'an'ın edebi boyutunu daha iyi kavramalarına yardımcı olacaktır. Ayrıca, bu çalışma ile Sâbûnî'nin beyân ilmine yaklaşımını ve kullandığı metodolojiyi ortaya koyarak, diğer müfessirlerle karşılaştırmalı çalışmalar için de zemin hazırlayacaktır.

1. BEYÂN İLMİ

1.1. Lügat ve İstilah anlamı

Kelime anlamı *ortaya çıkmak, açıklamak, anlaşılır bir duruma getirmek* olan بَيَانٌ, maksadı sarih ve muhtelif şekillerde ortaya koyma yöntemlerini ele alan bir ilimdir. Beyân, belâgat ilminin üç önemli bölümünden biridir ve teşbih, mecâz, istiare ve kinâye sanatlarını ihtiva etmektedir.³

Beyân ilminin Beyân ilmi, maksadı açık ve etkili bir şekilde ifade etmenin farklı yollarını inceleyen bir ilim dalıdır.⁴ Beyân ilmi, yer ve zamana göre sözün etkili bir şekilde kullanılmasını sağlar. Bunu yaparken de sözün manaya delâletinin açık olması son derece önemlidir.⁵ Beyân ilmi teşbih, hakikat-mecâz, istiare ve kinâye olmak üzere dört edebî sanatı ihtiva etmektedir. Burada bu

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'duddin el-Kazvîni, *el-Îzâh fî 'Ulumi'l-Belâğâ* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1997), 16; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilimevi, 2001), 89; Kazvîni, *el-Îzâh fî 'Ulumi'l-Belâğâ*, 16; Nasrullah Hacımüftüoğlu "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2025; Abdülmüteâl es-Sa'îdi, *Buğyetü'l-Îzâh fî Telhîsi'l-Miftâh fî 'Ulumi'l-Belâğâ* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 1/212; Ebu'l Fazl Cemâluddîn Muhammed el-İfrîkî İbnü'l-Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1410/1990), 5/ 67; Şadi Eren, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 15; Âl-i İmrân 3/138; er-Rahmân, 55/1-13.

⁴ Hacımüftüoğlu, "Beyân", 22.

⁵ Ali Bulut, *Belâğat, Me'ânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: İFAV.,Yay. 2013), 171.

sanatların kelime ve ıstılah anlamları ile Sâbûnî tefsirindeki örnekler üzerinde durulacaktır.

1.2. Bölümleri

1.2.1. Teşbîh

التَّشْبِيه (Teşbîh) kelime olarak, “bir şeyi başka bir şeye benzetmek” anlamına gelmektedir.⁶ İstilahî anlamı ise, “bir veya daha fazla lafzın herhangi bir vasıfta diğer bir şeyle ortak oluşuna delâlet etmesidir.”⁷ M. Yekta Saraç teşbîh sanatını, “bir veya birkaç şeyin, bir veya daha fazla vasıfta ortak olduklarını, müşebbeh (benzetilen)'i müşebbeh bih (kendine benzetilen)'e vech-i şebah (benzetme yönü) açısından yaklaştıran “ك” (kâf) gibi veya onun manasında başka bir edat zikrederek açıklamak”⁸ şeklinde beyan etmektedir.

İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631) ise, “Teşbîh bir emrin bir âhar (diğer) emrde me’ânîden bir manâda müşâreket eylemesi üzere delâlet kılmasıdır”⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa (ö.1895) ise, “Teşbîh, bir şeye çok bağlı özelliği olan diğer bir şeyin ortaklık ve benzeyişine delâlet etmektir. Bu iki şey, teşbîhin iki tarafını oluşturur; biri müşebbeh, diğeri müşebbehun bih'tir ve ikisinin ortak olduğu vasıf ise 'vech-i teşbîh (şebah)' olarak adlandırılır.”¹⁰

Mehmet Rifat (ö. 1325/1907), “Teşbîh; bir şeyin çok öne çıktığı vasfına diğer bir şeyin ortaklığına delâlet etmekten ibarettir”¹¹ şeklinde tanımlamaktadır. Recâizâde (ö. 1332/1914) ise “Teşbîh, aralarındaki uygunluktan dolayı biri diğerinin aydınlanıp bezenmesine sebep olacak iki fikrin yüzleşmesinden oluşan sûrettir. Teşbîh hiçbir zaman teorik bir delil kuvvetinde sayılamaz. Fakat bir belâgat kandilidir ki parlaklık verdiği şeyler hayale daha renkli bir şekilde vücut verir”¹² şeklinde tanımlamaktadır.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 13/503.

⁷ Sa’deddîn et-Taftazânî, *Muhtasaru'l-Meânî* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1960), 241. Hacımüftüoğlu, “Beyân”.

⁸ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, 129.

⁹ İsmâîl Rusûhî el-Ankaravî, *Miftâhü'l-Belâğat ve Misbâhu'l-Fesâha* (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284), 42.

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1323), 121-133.

¹¹ Mehmed Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb* (İstanbul: y.y., 1308/1890), 256-283.

¹² Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyyât* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1299), 247-261.

Sonuç olarak teşbîh sanatında, vasıf itibarıyla daha güçlü ve önde olana benzetme anlamı öne çıkmakta ve anlatılmak istenen duygu ve düşüncenin daha etkili olması hedeflenmektedir.

1.2.2. Sâbûnî Tefsirinde Teşbîh Sanatının Kullanımı: Bazı âyetler Üzerinden Bir Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerîm'de teşbîh sanatına örnek teşkil eden pek çok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden birkaçı aşağıda yer almaktadır.

1. Örnek

Bir âyette şöyle buyrulur:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

*“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.”*¹³ Bu âyette, Allah'a iman etmeyenlerin, kalplerinde hastalık bulunanların ve bâtıl inançlara sarılanların, gerçekleri anlamaktan ve doğru yolu bulmaktan uzak oldukları anlatılarak, onların bu durumları, sağır ve dilsiz hayvanlara benzetilir; çünkü onlar ne doğruyu işitirler ne de doğruyu ifade edebilirler.

Sâbûnî bu âyeti şöyle tefsir eder: “Yarattıklarının ve yeryüzünde yürüyen hayvanların kötüsü, hakkı işitmeyen sağırlar ve hakkı söylemeyen dilsizlerdir. Bunlar, kişinin hayırla şerri birbirinden ayırma gücü olan akli kaybedenleridir. Sâbûnî devamla âyette, kâfirlerin köpekten, domuzdan ve eşekten daha kötü oldukları buyrulurken şiddetli bir şekilde yerildiğini, çünkü onların duyu organlarından gereği gibi yararlanmadıklarından ve neticede hayvanlar mesâbesinde bir varlığa dönüştüklerinden söz eder.”¹⁴

Sâbûnî, إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ *“Allah katında yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü”*¹⁵ ifadesinin geçtiği âyeti, kâfirlerin hayvanlara benzetildiği, hatta onlardan daha kötü sayıldıkları şeklinde yorumlar. Ona göre kâfir; hakkı işitmeyen, doğruyu konuşmayan bir kişidir. Benzer şekilde hayvanlar da işitme ve konuşma yetisine sahip değildir. Kâfir yer ve içer; hayvan da aynı şekilde yer ve içer. Bu benzerlikler üzerinden kâfirin, yaratılış gayesine uygun hareket etmediği ve

¹³ Kur'an Yolu (Erişim 10 Mart 2025), el-Enfâl 8/222.

¹⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/498.

¹⁵ el-Enfâl 8/22.

kendisine verilen akıl ve idrak nimetini kullanmadığı için hayvandan daha aşağı bir konumda olduğu vurgulanmaktadır.¹⁶ Âyette, hak söze kulak vermeyenlerin, irade ve bilinçten yoksun hayvanlara benzetilmesiyle, bu tutumun insanın yaratılış amacıyla bütünüyle çeliştiği ifade edilmektedir.

2. Örnek

Başka bir ayette şöyle buyrulur:

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

Yüce Allah: *"Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır."*¹⁷ buyurur. Bu ayet, müminlerin Peygamber Efendimiz'e olan yakınlıklarını ve eşlerinin bu topluluk içindeki özel statülerini vurgulamaktadır. Ayrıca, akrabalık bağlarının miras hukukundaki önemini belirtmekte ve dostlara iyilik yapmanın istisnasını açıklamaktadır.

Müfessir Sâbûnî âyeti tefsir sadedinde Hz. Peygamberin temiz eşlerinin de kendilerine saygı gösterilmesi ve evlenmelerinin haram kılınması hususunda müminlerin anneleri gibi olduklarını ifade eder. Dolayısıyla öz anne ile çocuğu arasındaki hüküm ne ise Peygamber hanımları da bunun gibidir.¹⁸ Sâbûnî kendi yorumuna ilâve olarak müfessir Ebussuûd'dan da şöyle nakilde bulunur: Onlarla evlenmenin haram kılınması ve hürmete layık olmaları hususunda, tıpkı anneler gibidirler. Bunun dışında, yabancı kadınlar gibidirler.¹⁹

Sâbûnî'ye göre وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ *"Onun eşleri, onların analarıdır"*²⁰ ifadesinde belîğ bir teşbih sanatı bulunmaktadır. Ona göre bu cümlede, teşbihin temel unsurlarından olan teşbih edatı ve vech-i şebah (benzetme yönü) hazfedilmiştir.²¹ Âyette, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinin müminlerin anneleri

¹⁶ Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, 2/499.

¹⁷ el-Ahzab 33/6.

¹⁸ Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, 2/512.

¹⁹ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebûssuûd, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm* (Riyâd: Mektebetü'r-Riyâd, ts.), 4/203.

²⁰ el-Ahzâb 33/6.

²¹ Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, 2/517.

gibi saygı ve tazime layık oldukları vurgulanmakta, bu yönüyle onların anneleri gibi görülmeleri gerektiği anlamı ifade edilmektedir. Böylece ayetteki teşbih hem mecaz hem de şer'î hüküm açısından güçlü bir anlam derinliği taşımaktadır

3. Örnek

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Allah Teâla, "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvar da bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir"²² buyuruyor. Bu âyet, Allah'ın nurunun yüceliğini ve O'nun hidayetinin insanları nasıl aydınlattığını anlatır.

Sâbûnî bu âyette Yüce Allah'ın, gökleri ve yeri nurlandırdığını, gökleri parlak yıldızlarla; yeri de şeriatler, hükümler ve değerli peygamberler göndererek aydınlattı."²³ Sâbûnî âyetin tefsirine katkı olması bakımından Tâberî'den de nakilde bulunarak, "Allah, göklerde ve yerde bulunanları doğru yola iletendir. Onlar, Allah'ın nuru ile hakkı bulurlar. Sapıklık şaşkınlığından da onun hidâyetine sarılarak kurtulurlar."²⁴ şeklindeki yorumuna yer verir.

Müfessir Sâbûnî "Onun nurunun misâli, içinde kandil bulunan, duvardaki oyuğa benzer" cümlesinde teşbih-i temsîlî sanatı bulunduğunu, Yüce Allah'ın, mümin kulunun kalbine yerleştirmiş olduğu nurunu, duvardaki oyukta bir cam mahfaza içinde bulunan çok ışık saçan kandile benzettiğini, kandilin mahfazası olan cam, parlaklık ve güzellikte inci gibi olan

²² en-Nûr 24/35.

²³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/340.

²⁴ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Te'vîli Âyâtî'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 18/105.

yıldızla benzediğini,²⁵ sonuçta Cenâb-ı Allah'ın kâinatı aydınlatıcı vasfını bu benzetme ile takdim ettiği kanaatindedir.

4. Örnek

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Allah “Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” buyuruyor.²⁶ Ayette, Peygamber'in (sav) ailesinin, özellikle de hanımlarının, Câhiliye dönemi alışkanlıklarından uzak durarak daha erdemli bir yaşam sürmeleri, ibadetlerini doğru bir şekilde yerine getirmeleri, Allah'a ve Resulüne itaat etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ayet, müslümanların toplumsal hayatta nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğiyle ilgili önemli bir uyarıdır.

Allah'a ve Resulüne itaat, doğru ibadet ve ahlaki değerlere bağlılık, İslam'ın temel öğretilerinden biridir.

Sâbûnî'ye göre *وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ* / "...daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın" cümlesinde teşbih-i belîğ sanatı bulunmaktadır. Çünkü âyette benzetme edâtı ile benzetme yönü zikredilmemiştir.²⁷

5. Örnek

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ / “Denizde (yelkenlerini) bayraklar gibi (açarak) süzülüp giden gemiler de O’nun kudretinin kanıtlarındandır.”²⁸

Yüce Allah bu âyette kendi kudretine ve kâinatta var olan yaratılış mucizelerine dikkat çekmektedir. Örneğin denizlerde yelken açan gemiler, Allah'ın sonsuz gücünü ve düzenini gösteren birer işarettir. İnsanlar, bu tür doğal olayları müşâhade ederek Allah'ın varlığını ve kudretini daha iyi anlayabilirler. Âyette gemilerin denizlerde yol alırken bayraklar gibi yelkenlerini açarak ilerlemeleri,

²⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/346; Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin tefsirinde örnek olarak verdiği teşbih sanatına dair bazı âyetler için bk., el-Bakara 2/17, 264; Âl-i İmrân 3/117; el-A'râf 7/176; er-Râ'd 13/14, 17; İbrâhim 14/18; en-Nahl 16/92.

²⁶ el-Ahzab 33/33.

²⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2//340.

²⁸ eş-Şûra 42/32.

insanın da bu muazzam yaratılışı anlaması gerektiğini hatırlatan temsili bir anlatım vardır.

Sâbûnî'ye göre “Denizde akıp giden dağlar gibi gemiler O'nun alâmetlerindendir” cümlesinde gemiler büyüklük bakımından dağlara benzetilmiş ve teşbihi bir anlatım ortaya çıkmıştır.²⁹ Çoğu müfessir âyetle geçen اعلام kelimesini “dağlar” şeklinde tefsir etmişlerdir.

1.2.2. Hakikât ve Mecâz

1.2.2.1. Lugat ve Istılah Anlamı

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kelimeler hakîki ve mecâz olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. Kur'an'da, doğrudan anlaşılabilen açık ifadeler konusunda (hakiki anlam) hiçbir zaman bir görüş ayrılığı yaşanmamıştır. Nitekim Kur'an'ın büyük bir kısmı da bu tür âyetlerden oluşur. Buna göre hakikât, "bir lafzın konulduğu anlamda kullanılmasıdır". Biz burada Kur'an'da mecâz içerikli âyetlerin bulunup bulunmadığına ilişkin âlimlerin farklı yaklaşımları bulunduğunu beyan etmekle iktifa ediyor, bu konuda tafsilata girmiyoruz. Hiç kuşkusuz Allah kelâmında, mecâz içerikli âyetlerin yer aldığı kanaati âyetlerdeki edebi hususiyeti izhâr etmektedir. Bu sayede Kur'ân âyetleri üzerinde daha derin bir düşünme çabası ortaya çıkacaktır. Kur'ân'ın nüzul sürecinde Arap dilinde var olan mecâz sanatının, zaman zaman Kur'ân âyetlerine de yansması son derece tabii bir durumdur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) o toplumun içinde yaşayan bir mübellîğdir. Her ne kadar itiraz edenler olsa da İslâm âlimlerinin çoğu Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz âyetlerin var olduğu kanaatindedir.³⁰

Mecâz kelime olarak, “جَزْ” fiilinin ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli masdar kipi olup, “gelip geçilen yer, gelip geçilen zaman ya da gelip geçmek”³¹ anlamındadır. Istılah anlamı ise, “hakîkî ve mecâzî mâna arasında bir alâka olduğu ve hakîkî mânayı kastetmeye engel olan bir delil bulunduğundan dolayı, vaz edildiği mânadan ayrı bir mânaya kullanılan kelime”³² şeklinde tanımlanır.

²⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2//340.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'Ulumi'l-Kur'an*, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), 2/255.

³¹ İbn Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk., Naim Zerzur (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1407/1987), 359-361; et-Taftazânî Saduddin, *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1390/1891), 352; Firuzabadi, *el-Kâmus*, 651.

³² Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, 71.

Mecaz, söze güzellik, güçlülük, canlılık, zarafet, derinlik ve genişlik vermek vb. amaçlar için kullanılır. Mecâz; lugavi ve mürsel mecâz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

a) Mecâz-ı 'Aklî; bir fiili veya fiil manasına gelen ismi, kendi faîline hakiki isnadına engel olan bir karine bulunmak şartıyla bir ilgi yüzünden mütekellime göre gerçek faîlinden başkasına isnâd etmektir.³³

b) Mecâz-ı Luğâvî ise, kendisi için vaz' olunmadığı manada kullanılan lafızdır veya lafzın vaz' olunmadığı manada kullanılmasıdır. Bir başka ifadeyle mecâz herhangi bir alakadan dolayı konulduğu mana dışında kullanılan ve aslî manasının kastedilmesine karine-i mâni'a (engel delil) bulunan lafızdır.³⁴

1.2.2.2. Sâbûnî Tefsirinde Mecâz Sanatının Kullanımı: Bazı âyetler Üzerinden Bir Değerlendirme

1. Örnek

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Allah, şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.³⁵ buyuruyor. Bu âyet, müminlere, Allah'a verdikleri sözlere ve yeminlerine sadık kalmanın önemini hatırlatmakta ve dünya menfaatleri uğruna bu kutsal taahhütleri bozmamaları gerektiğini öğretmektedir.

Bu âyette Allah'a söz verip o sözün gereğini yerine getirmeyen böylece sözüne ihanet edenlerin Âhiret hayatında Yüce Allah tarafından asla muhatap alınmayacakları, verilen sözlerin arkasında durulmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Hele bu söz Yüce Allah'a verilmişse bunun gereği mutlaka yapılmalıdır.

³³ Ali el-Carim ve Mustafa Emin, el-Belâğatü'l-Vâziha, 117.

³⁴ Seyyid Ahmed el-Haşimi, Cevahiru'l-Belağa fî'l-Meanî ve'l-Beyan ve'l-Bedî' thk., Yusuf es-Sameylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 135; Mecâz hakkında bilgi için bk., Hasan Sarraoğlu, İslâmın Doğuş Dönemi Arap Edebiyatında Mecâz Sanatı (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 5-8.

³⁵ Âl-i İmrân 3/77.

Sâbûnî *القِيَامَةِ يَوْمَ* وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ "Allah onlarla konuşmayacak" cümlesinde geçen "konuşmama" kelimesinin Allah'ın gazabı ve hisşının şiddeti yerinde mecazen kullanıldığını; bundan sonra gelen "bakmayacak, temizlemeyecek" kelimelerinin de mecâzî anlatım olduğunu düşünür.³⁶

2. Örnek

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

Yüce Allah, Hz. Meryem (r.anh)'a olan ihsanını hatırlatmak üzere, *Hani melekler, "Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı."*³⁷ buyuruyor. Bu âyette Hz. Meryem'in yüksek ahlâkî ve manevî özelliklere sahip olduğuna işâret edilerek onun hakkındaki tüm iddiaların geçersiz olduğu vurgulanmaktadır.

Sâbûnî'ye göre âyet; Hatırla o günü ki Allah melekler yani Cebrâîl (a.s.) şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, kadınlar arasından seni seçti ve özellikle sana ikramlarda bulundu. Seni kirlerden, pisliklerden temizledi ve Yahudilerin sana yaptıkları kötü ithamdan korudu.³⁸ şeklinde tefsir eder.

Sâbûnî âyette geçen الْمَلَائِكَةُ/melekler kelimesinden Cebrail'in kastedildiğini, bunun, zikr-i küll irâde-i cüz (bütünü zikredip onun bir parçasının kastedilmesi) kabilinden olduğunu ve burada cüz'ün yani Cebrâîl'in büyüklüğünü ifade ettiğini, bu sanata da mecaz-ı mürsel denildiğini ifade etmektedir.³⁹

3. Örnek

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْتِئَتْ وُجُوهُهُمْ فَنُفِيَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Yüce Allah bu âyette *"Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır."*⁴⁰ buyurur. Bu âyette insanların dünyadaki amellerine göre ahirette farklı akıbetlerle karşılaşacakları, yüzleri ağaranların, Allah'ın rahmetine mazhar olup cennette sonsuza dek kalacakları anlatılır.

³⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/213.

³⁷ Âl-i İmrân 3/42.

³⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/201.

³⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/203.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/107.

Sâbûnî'ye göre âyet, iyi amelleri sebebiyle yüzleri ak olan mutlu ve bahtiyar kişilere gelince; onlar ebedî olarak cennette kalacaklar, oradan asla çıkarılmayacaklardır.⁴¹ anlamına gelmektedir.

حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتَكُمْ وَبَنَاتَكُمْ وَأَخَوَاتَكُمْ وَعَمَّاتَكُمْ وَخَالَاتَكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَخَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

Allah'ın cennetindedirler, cümlesi ile ilgili olarak Sâbûnî "burada mecâz-ı mürsel vardır. Zira hail zikrolunup mahal kastedilmiştir. Yani bir yerde bulunan şey zikredilip o yerin kendisi ima edilmiştir. Yani onlar cennettedirler. Çünkü cennet rahmetin indiği yerdir."⁴² şeklinde bir açıklama yaparak bu âyetle mecâz sanatının bulunduğu kanaatine varmıştır.

4. Örnek

حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتَكُمْ وَبَنَاتَكُمْ وَأَخَوَاتَكُمْ وَعَمَّاتَكُمْ وَخَالَاتَكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَخَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

Allah (c.c.), *Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikah altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*"⁴³ buyurur. Bu âyet mümin erkeklere evlenmeleri haram kılınan kadınları detaylı bir şekilde bildirir. Bütün bu kurallar aile içi ilişkilerin düzenlenmesi ve neslin korunması amacıyla konulmuş olup, toplumsal yapının sağlıklı bir şekilde işlemesine yöneliktir.

Sâbûnî bu âyet ile ilgili olarak fikhî bir yorum yapmaktadır. Şöyle ki; "Annelerinizle evlenmek size haram kılındı. Baba veya ana tarafından olan nineler de bu hükme dâhildir. Kızlarınızla evlenmek de haram kılındı. Ne kadar aşağı inerse insan çocukların kızları da bu hükme dâhildir. Kızkardeşlerinizle evlenmek haram kılındı. Baba bir veya ana bir kızkardeş bu hükme dahildir. Halalarınız, yani babalarınızın ve dedelerinizin kızkardeşleri ile teyzeleriniz size

⁴¹ Âl-i İmran 3/107.

⁴² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/222.

⁴³ en-Nisa 4/23.

haram kılındı. Erkek ve kızkardeşin kızları da haram kılındı. Bunların çocukları da bu hükme dâhildir.⁴⁴ şeklinde âyetin izahını yapmaktadır.

Sâbûnî âyetle zikrolunan *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ* "Anneleriniz size haram kalındı" cümlesinde mecâz-ı mürsel sanatının bulunduğunu, çünkü haram kılınan hususun, annelerin nikâhlanması olduğunu ve cümlede muzafın, yani nikâh lafzının hazfinin sözkonusu olduğunu düşünmektedir.⁴⁵

5. Örnek

وَاخْتَلَفِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَضَرِّفُ الرِّيحُ آيَاتُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

Allah "Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."⁴⁶ buyurur. Bu âyetle gece ile gündüzün birbirini takip etmesinden bahsedilmesi, Allah'ın zaman üzerindeki mutlak hâkimiyetini gösterir. Ayrıca âyetle yağmurun yeryüzüne düşmesinin ve bu sayede toprağın yeniden hayat bulmasının da Allah'ın yaratma ve diriltme gücüne güçlü bir delil oluşturduğu vurgulanır.

Sâbûnî bu âyetle geçen "Allah'ın gökten indirdiği rızıkta" cümlesinde mecâz-ı Mürsel sanatı bulunduğunu, çünkü âyetteki rızık sözcüğüyle kastedilenin yağmur olduğunu, gökten inen yağmurun toprakla buluşarak her türlü sebzenin yetişmesine vesile olduğunu, dolayısıyla burada müsebbbiyet yani bir sebep-sonuç ilişkisi bulunduğunu ifade eder. Çünkü gökten rızık çıkmasına sebep yağmurun inmesidir. Bu nedenle sâbûnî burada mecâzî bir anlatım olduğu kanaatini taşımaktadır.⁴⁷

1.2.3. İstiare Sanatı

Beyân ilminin kısımlarından birisi de gerçek anlam ile mecâzî anlam arasındaki benzerlikten dolayı, bir kelimenin anlamının başka bir kelimeye aktarılması

⁴⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/272.

⁴⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/272; Sâbûnî'nin *Safvetü't-tefâsir*'de mecaz sanatı ile ilişkilendirdiği bazı âyetler için bk., el-Bakara 2/43, 74, 144, 174, 231, 232, 259, 261; Âl-i İmrân 3/20, 42, 107, 130, 182; en-Nisa 4/2.

⁴⁶ el-Câsiye 45/5.

⁴⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/190.

şeklinde tanımlanan İstiare sanatıdır. Sâbûnî tefsirinde İstiare sanatı oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu çerçevede burada İstiare sanatı ve bu sanata verilen bazı örnek âyetler üzerinde durulacak ve bununla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

1.2.3.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Sözlükte *الإستيعارة* “bir şeyi kaldırmak veya onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek”⁴⁸ anlamlarına gelir.

İstiare kelimesinin bu anlamının yanı sıra, “Ödünç alma, birinden eğreti bir şey alma, bir kelimenin manasını geçici olarak başka bir kelime hakkında kullanma, bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek”⁴⁹ vb. manalara gelmektedir.

Bir beyân terimi olarak İstiare; “arada bir engel bulunmak şartıyla, bir sözü benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmaktır.”⁵⁰ İstiare, a) Müste’âr minh (kendisinden mana ödünç alınan); b) Müste’âr leh (ödünç mana kendisine verilen), c) Müste’âr (ödünç lafız veya terkip), d) Câmi (iki mana arasındaki ilgi), e) Karine-i Mânî’a (hakiki manayı kasta engel olan) olmak üzere beş unsurdan meydana gelmektedir.⁵¹ Câhiz İstiareyi, “bir şeyi, yerine geçebilecek bir başka şeyin adıyla adlandırma”⁵² olarak tanımlarken; Ebu’l-Hasan el-Cürcânî, “asıl anlam yerine ödünç alınan anlamla yetinilen, ibârenin nakledilenden başka bir

⁴⁸ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1980), 154; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/619; İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiare,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2025).

⁴⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2. Basım, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1993), 453.

⁵⁰ Taftazani, *Muhtasarü'l-Meâni*, 279; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, 98; Bolelli, *Belâğat Arap Edebiyatı*, 83.

⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Saduddin Hatip el-Kazvinî, *el-Îzâh fi 'Ulumi'l-Belâğat* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1997), 263.

⁵² Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't- Tebyîn* (Kahire: y.y.,1968), 1/153.

ibâre yerine kullanıldığı tür⁵³ olarak tanımlamaktadır. Rummânî'ye göre istiare, "izah için ibarenin sözlük anlamından başka bir anlama aktarılması"⁵⁴ demektir.

İstiare, metinlerde anlamı derinleştirmek ve anlatımı güçlendirmek gayesiyle okuyucunun hayal gücünü harekete geçirerek metne estetik bir değer katar.

1.2.3.2. Sâbûnî Tefsirinde istiare Sanatının Kullanımı: Bazı âyetler Üzerinden Bir Değerlendirme

1. Örnek

حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Yüce Allah, "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."⁵⁵ buyurmaktadır. Sâbûnî, bu âyeti "Allah onların kalblerini mühürlemiştir. Artık o kalplere herhangi bir nur girmeyeceği gibi, onlarda iman nuru da parlamaz." şeklinde tefsir eder. Sâbûnî ayrıca âyette geçen حَتَمَ Hateme, fiilinin kapatıp mühürlemek anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Sâbûnî âyeti açıklamaya devamla; kalplerdeki günahlar çoğaldığında, onlardaki basiret nurunun silindiğini, artık böyle kalplere iman, girecek bir yol bulamadığı gibi, küfür de bunlardan çıkış yolu bulamaz ifadelerine yer vermektedir.

Sâbûnî, bu âyetin tefsiri için Ebu Hayyân'dan da nakilde bulunmaktadır. Buna göre Ebû Hayyân âyeti şöyle açıklamıştır: "Allah, hakkı kabul etmedikleri için kulaklarını ve hidayet nurunu görmek istemedikleri için de gözlerini, menfezleri kapatılmış, kendisine yararı olan herhangi bir şeyin içeri girmesine engel olan bir örtü ile örtülmüş ve üzeri mühürlenmiş bir kaba benzetti. Yani bu organlar sıhhatli olmalarına ve idrak güçlerinin yerinde olmasına rağmen, hayrı görme, işitme ve onu kabul etme melekelerinden mahrumdurlar."⁵⁶ Fakat Allah (c.c)

⁵³ Ebu'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbi ve Husumihi* (Kahire: y.y.,1370/1951), 41.

⁵⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. İsa Rummânî, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 79; Mehmet Celal Varışoğlu, "18.Yüzyıl Divan Şiirinde İstiâre, Mecâz ve Mazmun kavramları ve Yüzyılın Şiirine Genel Bakış", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2004), 21-25.

⁵⁵ el-Bakara 2/7.

⁵⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/33; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr* (Rıyad: Mektebetü ve Metâbiün-Nasri'l-Hadîs, ts.), 1/51.

onların bu durumlarını doğrudan ifade etmeyip mesajını benzetme yoluyla daha etkili olarak verme yoluna gitmiştir.

Sâbûnî, âyetteki **حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ** "*Allah onların kalplerini mühürledi.*" ifadesinde latif bir "*İstiare-i tasrîhiyye*" bulunduğu kanaatindedir.

Buna da Allah Teala'nın, âyetle *İstiare-i tasrîhiyye* yoluyla, **حَتَمَ** "hatm" ve **عِشَاوَةٌ** "gışâve" kelimelerini müstear olarak kullanmasını⁵⁷ gerekece göstermektedir.

2. Örnek

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

Yüce Allah, "*O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.*"⁵⁸ buyuruyor.

Sâbûnî bu âyeti şöyle tefsir eder: "Ey Muhammed! Sana Kur'an-ı Kerim'i indiren O'dur. Kur'an'ın bazı âyetlerinin delâleti açıktır. Onlarda herhangi bir kapalılık ve karışıklık yoktur. Helal ve haram âyetleri böyledir. Bu âyetler, Kitab'ın aslı ve esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. İnsanların birçoğu bunların ne mânâyâ geldiğini anlayamazlar. Müteşâbih âyetleri, muhkem ve mânâsı açık olan âyetler yardımıyla anlamaya çalışan doğruyu bulur."⁵⁹ Sâbûnî yapmış olduğu bu değerlendirme ile muhkem (delâleti açık olanlar) ve müteşâbih (muhkem âyelerin desteğiyle olanlar kavramlarını izah etmektedir.

Sâbûnî, âyetteki edebi durum ile ilgili olarak Şerif Râdî'den şöyle bir nakil de yapmaktadır: **هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ** "Onlar kitabın anasıdır". Bu bir istiairedir. Bundan maksat, bu âyetlerin, kitabın aslı olduğunu ve ondaki bütün özetlerin mânâsını toplamış olduğunu bildirmektir. Bu âyetler, kitabın anası durumundadır, sanki

⁵⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/33.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/7.

⁵⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/184.

Kur'an'ın diğer âyetleri bunlara tabi veya bunlarla alakalıdır. Bu durum, çocuğun annesi ile olan ilgisine ve önemli işlerinde ona sığınmasına benzer.⁶⁰

3. Örnek

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَزْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْثَ الدُّنْيَا نُزِثَ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

Yüce Allah "Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden verimiz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur."⁶¹ buyuruyor.

Sâbûnî, bu âyeti "Kim, ameli karşılığında âhiret sevabı ve nimetlerini isterse, onun iyi amellerine kat kat karşılık vererek, sevap ve mükâfatını artırırız, Kim de amelinin karşılığında sadece dünya malı ve nimetlerini isterse, ona, istediklerinin bir kısmını, yani kendisi için takdir olunan bir miktar dünya malını verimiz, Artık onun âhirette, sevap ve nimetten bir payı yoktur." şeklinde tefsir etmektedir. Müfessir Sâbûnî âyeti daha kapsamlı bir şekilde tefsir etmek üzere Zemahşeri'den şöyle bir aktarımda bulunur: "Yüce Allah, yarar sağlamak maksadıyla çalışan kimsenin yaptıklarına, mecaz yoluyla حَزْث "hars" ifadesini kullandı ve âhiret için çalışan kimsenin iyi amellerinin karşılığının kat kat verileceğini, dünya için çalışanlara ise, istedikleri değil de dünyalıktan bir miktar verileceğini bildirerek iki ameli birbirinden ayırdı."⁶²

Sâbûnî âyette geçen الْآخِرَةِ حَزْثَ "Kim âhiret ürününü istiyorsa..." cümlesinde istiare yapıldığını, Yüce Allah'ın, âhiret için çalışmayı, istiare-i temsîliyye yoluyla, meyve ve hububatını toplamak için ekin eken kimseye benzettiğini ifade etmektedir.⁶³

4. Örnek

يُرِيدُونَ لِيطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

⁶⁰ Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Râdî, *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzi'l-Kur'an* (Beyrut: Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1988), 17; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 1/185.

⁶¹ eş-Şûra 42/20.

⁶² Ebû'l-Kâsım, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri,, *el-Keşşâf 'an-Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1997), 4/171; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/ 138.

⁶³ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: y.y, ts.), 29/314; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/147.

Allah Teâlâ, "Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır."⁶⁴ buyurmaktadır.

Sâbûnî bu âyeti, müşrikler, "Allah'ın dinini ve nurlu şeriatını ağızlarıyla söndürmek isterler."⁶⁵ şeklinde açıklamaktadır. Sâbûnî ayrıca âyette zikrolunan "Allah'ın nurunu söndürmek" ifadesi hakkında Fahreddin Râzî'den (ö. 606/1210) şöyle bir nakil yapmaktadır. "لِيُظْفِقُوا نُورَ اللَّهِ" "Allah'ın nurunu söndürmek için..." âyetiyle, Kur'ân'a "sihir" demek suretiyle İslam'ın bâtil olduğunu anlatmak istemelerinden dolayı kafirler alaya alınmıştır. Onların durumu, güneşin nurunu söndürmek için ona ağzıyla üfleyen kimseye benzetilmiştir. Burada onlarla istihza edilmiş ve eğlenceye alınmışlardır, Halbuki Allah, dinini her tarafta yayarak ve bütün dinlere üstün kılarak galip getirecektir.⁶⁶ Tehekküm, kişinin tahkir edilecek yerde yüceltilmesi, uyarılacak yerde müjde verilmesi, tehdit edilecek yerde ona vaadler verilmesi, kınanacak yerde ondan özür dilenmesi gibi durumlarda tam tersinin kastedilerek alay edilmesidir.⁶⁷

5. Örnek

Allah şöyle buyurur:

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسِفُكُمْ كَمَا نَسِيفُكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوِيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ *"Kendilerine şöyle denildi: "Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsanız bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur."*⁶⁸ Bu ayet, kıyamet günü inkârcılara yönelik bir hitaptır. Dünyadayken ahireti unutan, Allah'ın emirlerine uymayan ve hesap gününü göz ardı eden kimselere, hesap gününde aynı şekilde muamele edileceği bildirilmektedir.

Sâbûnî'ye göre âyette geçen *"Siz, bugüne kavuşacağınızı nasıl unutmuşsanız, biz de bugün sizi unatacağız."* cümlesinde İstiare temsiliyye sanatı vardır. Çünkü Yüce Allah onların azap içerisinde bulunmaları durumunu bir yerde hapse konularak oradaki görevliler tarafından unutulup kendisine yiyecek ve içecek

⁶⁴ es-Saf 61/8.

⁶⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/375.

⁶⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/375; Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *Safvetü't-Tefâsîr*'de istiare sanatı ile ilişkilendirildiği âyetler için bk., el-Bakara 2/49, 81, 112,138,175,187, 187, 259); Âl-i İmrân 3/7, 27, 52,77, 223, 112, 196; en-Nisa 4/21,56, 65.

⁶⁷ Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-Mustalahatü'l-Belâğiyye ve Tetavvuruhâ* (Irak: Matbaatü'l-Mecmâ'il-İlmî el- Irâkî, 1983), 2/375.

⁶⁸ el-Câsiye 45/34.

verilmeyen kimsenin durumuna benzetmiştir. Bu temsili bir anlatımdır. Âyette kastedilen onların azap içerisinde bırakılacağının vurgulanmasıdır.⁶⁹

6. Örnek

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدِ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

Allah: “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”⁷⁰ buyuruyor. Ayet, Allah’a verilen sözlerin önemine ve ahde vefanın mükâfatına vurgu yapmaktadır.

Sâbûnî’ye göre “*Sana bâat edenler, ancak Allah’a bâat etmektedirler. Allah’ın eli, onların ellerinin üzerindedir*” âyetinde, istiâre-i tasrîhiyye-i mekniyye vardır. Yüce Allah, rızasını istemek için kendi uğrunda canlarını feda etmek üzere onlardan aldığı sözü, malların karşılığı olarak verilen ticaret eşyasına benzetmiştir.⁷¹

1.2.4. Kinâye Sanatı

Bir sözün gerçek anlama gelebilecek şekilde bu anlamın dışında da kullanılması anlamına gelen kinâye, Sâbûnî tefsirinde oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Biz de bu kısımda kinâye sanatı ve bu sanatın Sâbûnî tefsirinde ele alınış şeklini örnek âyetler üzerinden inceleyeceğiz.

1.2.4.1. Lugat ve İstilah Anlamı

Kinâye, كَيْ fiilinden türemiş olan mastar bir kelimedir. Bu kelimenin Lugat anlamı, “gizlemek”⁷² demektir.

⁶⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/190.

⁷⁰ el-Fetih 48/10.

Sâbûnî Allah bu bağlılık sözünü, ticarete malların karşılığı olarak verilen eşyalara benzetiyor. Bu benzetme, Allah’a verilen sözün değerini ve ciddiyetini daha iyi anlatmak için yapılmış; tıpkı ticaretin sağlamlığı gibi, Allah’a verilen ahdin de sağlam ve kesin olması gerektiğini ifade ediyor.

⁷² Abdülaziz ‘Atîk, ‘İlmü’l-Beyân (Beyrut: Dârü’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, 1405/1985), 203; Ahmed Hâşimi, *Cevâhirü’l-Belâğâ*, 345; Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘Ulûm*, 402.

Kinâyenin ıstılahî anlamı ise, “gerçek manayı düşünmeye engel olacak bir karine (ipucu) bulunmamak şartıyla, bir sözün gerçek anlamına gelebilecek şekilde-benzetme amacına yönelik olmamak üzere başka bir anlamda kullanılması”⁷³ demektir. Kinâye'nin belâgat ilminin bir bölümü olarak anlamı ise, cümledeki asıl anlamın yanı sıra bir başka anlamın da anlatıldığı kelime veya cümle olarak anlaşılmaktadır. Mitracî bu minvalde olmak üzere Kinâye'yi, “aslî-hakîkî mananın kastedilmesine engel teşkil etmeyen bir karineyle birlikte lâzım mananın kastedildiği ifâde birimi”⁷⁴ olarak tanımlamıştır.

Burada Sekkâkî'nin tanımına da yer vermek gerektiği kanaatindeyiz. Sekkâkî'ye göre kinâye, “mezkûr'dan metrûka geçmek amacıyla açık ifâde tarzını terketme”⁷⁵ anlamındadır. Yani, ifade edilen durumdan açıkça ifade edilmeyen duruma geçiş yapmak demektir.

Teftâzânî ise kinâye'yi, “bir kelimenin birinci anlamının varolmasıyla birlikte, o kelimenin onu gerektiren ikinci bir anlamının da bulunması”⁷⁶ şeklinde tarif etmiştir.

Özet olarak kinâye sanatı, lafız açısından gerçek anlamı kastetme durumunu ortadan kaldırmayan bir ibâre olarak tanımlanmaktadır. Yüce Kitabımızda, kinâye üslûbuna daîr âyetlerin sayısının oldukça fazla olduğu yaptığımız araştırmadan anlaşılmaktadır.

1.2.4.2. Sâbûnî Tefsirinde Mecâz Sanatının Kullanımı: Bazı âyetler üzerinden değerlendirme

1. Örnek

وَاصْبِرْ لِّلْعُلَّةِ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُّعْرِضُونَ

Cenâb-ı Allah Hz. Nûh (a.s)'a hitâben; “Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”⁷⁷ buyuruyor.

⁷³ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğâ*, 346; Ali el-Cârim ve M. Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, 123-124.

⁷⁴ İrfân Mitrâcî, *el-Câmi' li Funûnî'l-Luğâtî'l-'Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987), 165.

⁷⁵ Sekkâkî, *Miftahü'l-'Ulûm*, 512.

⁷⁶ Saduddîn Teftazanî, *et-Telvîh 'ale't-Tavzîh* (İstanbul: Matbaa-i Mektebi Sanayi, 1310/1892), 1/ 137-138.

⁷⁷ Hud 11/37

Sâbûnî âyeti şöyle tefsir eder: "Bizim gözetimimiz ve korumamız altında, sana öğrettiğimiz gibi gemiyi yap" anlamındadır.⁷⁸

Sâbûnî âyette zikredilen, *وَاصْنِ الْفُلَكَ بِأَعْيُنِنَا* "Bizim gözümüzün önünde gemiyi yap." cümlesinde "gözler," kelimesinin gözetmek ve korumaktan kinaye olduğunu düşünmektedir. Yani bu cümle "Allah'ın gözetmesi ve koruması" ile gemiyi yapması anlamındadır.⁷⁹

2. Örnek

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

Allah Teâlâ mümin kullarını övmek üzere, "Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar."⁸⁰ buyurur.

Sâbûnî bu âyetin, Onların bedenlerinin yataklardan ve uyunulacak yerlerden uzak durduğu anlamına geldiğini; bundan kasdın, bahsi geçen müminlerin ibadetle meşgul oldukları için, geceleri az uyuduklarını ifade etmek olduğu kanaatindedir.⁸¹ Bu bağlamda Sâbûnî, âyette geçen *تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ* "Onların yanları, yataklarından uzaklaşır" cümlesinin, geceleyin çok ibadet etmek ve zühd hayatı yaşamaktan kinaye⁸² olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Sâbûnî bu âyetin yanı sıra "Geceleri pek az uyurlardı, seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi."⁸³ âyetini de zikrederek Kur'an âyetlerinin birbirlerini tefsirine örnek de vermektedir.

3. Örnek

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

Yüce Allah, müminlere Allah'tan korkmalarını ve herkesin Ahiret gününe hazırlıklı olmasını tavsiye etmek üzere, "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın.

⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/14.

⁷⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/17.

⁸⁰ es-Secde, 32/16.

⁸¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/504.

⁸² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 2/508.

⁸³ es-Secde, 32/16.

Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."⁸⁴ buyurur.

Sâbûnî âyetle zikri geçen اَتَّقُوا اللَّهَ "Allah'tan korkun" cümlesinin O'nun emirlerine sarılmak, nehiyelerinden kaçınmak suretiyle azabından sakınmaları anlamına geldiğini; وَلْتَنْتَظِرْ نَفْسُ "her nefis baksın" cümlesinin ise herkesin, kıyamet günü için hazırladığı iyi amellerine baksın anlamında olduğunu⁸⁵ düşünmektedir.

Sâbûnî âyetteki وَلْتَنْتَظِرْ نَفْسُ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ "Her nefis, yarın için ne takdim ettiğine baksın" cümlesinde latîf bir kinaye bulunduğunu, Yüce Allah, yakınlığından dolayı kıyameti, kinaye olarak لِغَدٍ "yarın" kelimesi ile ifade ettiğini⁸⁶ kanaatindedir.

4. Örnek

وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ

Yüce Allah Kureyş halkına hitaben, "Ey Kureyşliler, sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir"⁸⁷ buyurur.

Sâbûnî âyeti şöyle tefsir eder: "Ey Kureyş topluluğu! Birlikte yaşadığınız, doğruluğunu, temizliğini ve aklının üstünlüğünü bildiğiniz Muhammed (s.a.v), iddia ettiğiniz gibi bir deli değildir."⁸⁸ Bu âyetle de izah edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v)'e inanmayanların iddialarının gerçeği yansıtmadığına, O'nun vahyettiklerinin Allah'tan gelen bir hakikat olduğuna dikkat çekmektedir.

Sâbûnî âyetle geçen وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ "Arkadaşınız bir deli değildir" cümlesinde kinayeli bir anlatım bulunduğunu, cümledeki "arkadaşınız" kelimesinden, kinâye olarak Muhammed (a.s) kastedildiğini düşünmektedir.⁸⁹

5. Örnek

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

⁸⁴ el-Haşr 59/18.

⁸⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/355.

⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/358

⁸⁷ et-Tekvîr 81/22.

⁸⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/525.

⁸⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. III, s. 525; Sâbûnî tefsirinde kinâye sanatı ile irtibatlandığı örnek âyetler için bk., el-Bakara 2/61, 66, 101, 187, 196, 222, 236; Âl-i İmrân 3/47; en-Nisa 4/23, 34); el-Maide 5/11, 64; el-En'âm 6/45; 125; el-A'râf 7/40, 57, 149; 189; el-Enfâl 8/37; et-Tevbe 9/67; Yunus 10/2, 96.

*Yüce Allah, “O gün işin dehşetinden baldırlar açılır; gözleri dönmüş olarak yüzlerini zillet bürür; secdeye çağırılırlar ama buna güçleri yetmez.”*⁹⁰ buyuruyor. Bu ayet, kıyamet günündeki büyük dehşeti anlatmaktadır. “Baldırların açılması” ifadesi, işlerin zorluğuna, büyük bir sıkıntı ve hesap verme anının yaklaştığına işaret eder. Dünyadayken secde etmeyen, kibirlerinden dolayı Allah’a yönelmeyen insanların, o gün secde etmek istese bile buna güç yetiremeyeceği belirtiliyor.

Sâbûnî “*O gün bacak açılır*” cümlesi kıyamet gününde büyük olayların meydana gelmesinden ve şiddetin artmasından kinaye olduğu kanaatindedir.⁹¹

Sonuç

Belâgat, Arap dilinin en önemli ilimlerinden biri olup bir fikrin, sözlü veya yazılı olarak, yerinde, yeterince ve zamanında ifâde edilmesidir. Beyân bir manayı farklı söz ve yöntemlerle anlatmayı öğreten, kendine hâs kuralları olan bir ilimdir. Beyân, teşbih, istiare, mecâz ve kinâye olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm'deki ince hakikatleri anlamaya çalışan Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsir adını verdiği tefsirinde Kur’ân-ı Kerîm'in belâgatıyla yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. O, tefsirinde Kur’ân’ın i’cazını ve onun ihtiva ettiği bilgileri ortaya koymak amacıyla dil ve belâgat ilmine özel önem vermiş, böylece farklı bir Kur’ân tefsiri çalışması ortaya çıkmıştır.

Sâbûnî tefsirindeki teşbihi anlatımlarla ayetlerdeki benzetmeleri detaylı bir şekilde açıklayarak, okuyucunun anlam dünyasını zenginleştirmeyi amaçlamıştır. Yine o Kur'an'daki istiare kullanımını inceleyerek, kelimelerin mecaz anlamlarını ve bağlam içindeki rollerini ortaya koymuştur. Sâbûnî'nin bütün bunlara ilâveten âyetlerdeki mecaz ifadelerini analiz ederek, sözcüklerin gerçek ve mecaz anlamları arasındaki ilişkiyi açıkladığı görülmüştür. Sâbûnî Kur'an'daki kinaye kullanımını ele alarak, ifadelerin hem yüzeysel hem de derin anlamlarına temas etmiştir.

Sâbûnî'nin "Safvetü't-Tefâsir" adlı eserinde sistematik bir beyân ilmi çalışması yapmadığı açıkça görülmektedir. Ancak, teşbih, istiare, mecaz ve kinaye gibi

⁹⁰ el-Kalem 68/42.

⁹¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 3/432.

sanatlara yeri geldikçe temas etmiş, tanımlamalar yapmış ve Kur'an ayetleriyle destekleyerek açıklamalar getirmiştir.

Muhammed Ali es-Sâbûnî, "Safvetü't-Tefâsir" adlı eserinde genellikle nakilci bir yöntem izlemiş, rivayet ve dirayet tefsirlerinden geniş alıntılar yapmıştır. Müfessirin bu nakillerde tenkid yöntemini benimsememesi, onun muhafazakâr bir tutum içinde olduğunun bir kanıtıdır.

Araştırmamız sonucunda tefsirde teşbih, istiare, mecaz ve kinaye sanatlarıyla ilgili yaklaşık 475 ayetin delil olarak sunulduğunun tespit edilmesi, beyân ilminin bu tefsirde ne kadar geniş bir yer tuttuğunun kanıtıdır.

Kaynakça

- ‘Atîk, Abdülazîz. *‘İlmü’l-Beyân*. Beyrut: Dârü’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, 1405/1985.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Belâğat-ı ‘Osmaniye*, İstanbul: Akçağ Yay., 1310/1894.
- Ankaravî, İsmâîl Rusûhî. *Miftâhü’l-Belâğa ve Misbâhu’l-Fesâha*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1980.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâğat Arap Edebiyatı*. İstanbul: MÜİF Yay., 6. Basım. 2011.
- Bulut, Ali. *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî’*. İstanbul: İFAV. Yay., 1. Basım, 2013.
- Câhız, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’t-Tebyîn*. 3 Cilt. neşr., Abdüsselâm Muhamed Hârûnel. Kahire: y.y., 1405/1985.
- Cârim, Ali- Emîn, Mustafa. *el-Belâğatü’l-Vâziha*, Mısır: y.y.,1959.
- Cürcânî, Ebu’l-Hasan. *el-Vesâta beyne’l-Mütenebbî ve Husumihî*. Kahire: 1370/1951.
- Develioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, “Hasr” ve “Kasr” Mad.*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2. Basım. 1997.
- Ebû Hayyan el-Endelüsî Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Bahru’l-Muhîr*, 11 Cilt. Riyad: Mektebetü ve Matâbi’ün-Nasrî’l-Hadîs, t.y.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-îmâdî. *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kitabî’l-Kerîm*. Thk. Abdülkadir Ahmed Ata. 9 Cilt. Riyâd: Mektebetü Riyâd el-Hadîse, ts.
- Eren, Şadi. *Kur’ân’da Teşbîh ve Temsiller*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Firûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü’l-Muhîr*. 4 Cilt, Beyrut: Mektebetü tahkikü’t-turâs fî müesseseti’r-Risâle, 1987.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2025.
- Hâşimi, Seyyid Ahmed. *Cevâhirü’l-Belâğa fi’l-Me’ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedî’*. Thk.Yusuf es-Sameylî. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999.
- İbn Manzûr, Ebu’l Fazl. Cemâluddîn Muḥammed el-İfrîkî. *Lisânü’l-‘Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1410/1990.

- Durmuş İsmail ve Pala İskender. "İstiâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2025). <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare>
- Karaver, Ümit. "Kara Saîd'in Şerhü Risâlet-i İstiare" adlı Eserinin Edisyon Kritiği, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009.
- Kazvînî, el-Hatîb Ebû Abdullah Muhammed. *el-Îzâh fî 'Ulûmî'l-Belâğâ*. thk. Behîç Gazevi. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1993.
- Kur'anYolu*. Erişim10Mart 2025. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php>
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemû'l-Mustalahatî'l-Belâğîyye ve Tetavvuruhâ*. Irak: Matbaakü'l-Mecmâ'il-İlmî el- Irâkî, 1983.
- Mitracî, İrfân. *el-Câmi' li Funûnî'l-Lügâtî'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 28 Cilt, Beyrut: ts.
- Recâizâde, Mahmud Ekrem. *Ta'îm-i Edebiyât*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1299.
- Rifat, Mehmed. *Mecâmî'ü'l-Edeb İlm-i Belâğat, İlm-i Me'ânî, İlm-i Beyân İlm-i Bedî'*. İstanbul: Dersaadet, 1308/1890.
- Rummânî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa. *en-Nüket fî Îcâzî'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Maarif Yay., ts.
- Saîdî, Abdülmüteâl. *Buğyetü'l-Îzâh fî Telhîsî'l-Miftâh fî 'Ulûmî'l-Belâğâ*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, 2000.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1985.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*. İstanbul: Bilimevi Yay. 2001.
- Sarraoğlu, Hasan. İslâmın Doğuş Dönemi Arap Edebiyatında Mecâz Sanatı. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Sekkâkî, İbn Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Thk., Naim Zerzur. Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1987.
- Şerîf Râdî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin. *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzî'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'n-Nahdatî'l-'Arabiyye, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli-Ayatî'l-Kur'ân*. 30. Cilt, Beyrut: Kur'an, Daru'l Fikr, 1988.
- Teftâzânî, Sa'duddîn. *Muhtasaru'l-Meânî*. Eser Kitabevi, İstanbul: 1960.
- Teftâzânî, Sa'duddîn. *et-Telvîh 'Ale't-Tavzîh*. 2 Cilt, İstanbul: Matbaa-i Mektebi Sanayi, 1310/1892.
- Teftâzânî, Sa'duddîn. *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1390/1891.
- Varışoğlu, Mehmet Celal; "18.Yüzyıl Divan Şiirinde İsti'âre, Mecâz ve Mazmun Kavramları ve Yüzyılın Şiirine Genel Bakış",Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Yavuz, Ömer Faruk; *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vücûhu't-Te'vîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1977.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh; *el-Burhân fî 'Ulumi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Dari't-Turâs, ts.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed
